

Примітки

¹ *Більш докладно про ці роботи див.: Мурзин В. Ю., Ролле Р. Основні підсумки сучасного дослідження кургану Чертюмлик// Археологія.— 1989.— № 1.— С. 91—101; Rolle R., Murzin V. Ju. Erste Ergebnisse der modernen Untersuchungen am skythishen Kurgan Certomlik// Antike Welt.— 1988. 19. Heft 4.— S. 3—14; Толочко П. П., Баран В. Д., Мовчан І. І. Старигард — центр західно-слов'янського племені вагрів// Археологія.— № 1.— С. 132—147.*

² *Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. Чертомлык. Скифский курган IV в. до н. э.— К., 1991 (німецький варіант монографії має вийти друком у 1992 р.).*

³ *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine/ Herausgegeben von R. Rolle, M. Muller-Wille, K. Schietzel in Zusammenarbeit mit P. P. Tolochko und V. Ju. Murzin.— Schleswig, 1991; Золото Степу. Археологія України/ Автори-упорядники П. П. Толочко і В. Ю. Мурзин у співпраці з Р. Ролле, М. Мюллер-Вілле та К. Шітцелем.— Київ—Шлезвіг, 1991.*

ПАЛЕОЛІТИЧНИЙ КОЛОКВІУМ У ПОЛЬЩІ (КРАКІВ, 1989 р.)

Ю. Е. Демиденко, Л. В. Кулаковська

На початку нинішнього століття європейські палеолітознавці звернули увагу на палеолітичні комплекси з листоподібними знаряддями, відкриті в Угорщині, Чехо-Словаччині, Польщі, Німеччині. З часом значно збільшився фактологічний матеріал, що в свою чергу дало змогу започаткувати розробку проблеми генези ранніх верхньопалеолітичних індустрій з листоподібними виробами (так звана проблема «селетьєну»). В процесі дослідження «селетьєну» вдалося з'ясувати деякі питання: зокрема, шляхом комплексного вивчення багатьох стоянок, було визначено нижню хронологічну межу верхнього палеоліту — середній вюрм; аргументовано доведено, що ранні верхньопалеолітичні (селетоїдні) індустрії регіону мають локальне походження і не пов'язані з міграційними процесами. Паралельно розширився ареал досліджень з цієї проблематики за рахунок Східної Європи, оскільки тут також з'явилися і досліджувались своєрідні середньопалеолітичні і ранні верхньопалеолітичні технокомплекси з листоподібними виробами (костенківсько-стрілецька культура на Дону, нові місцезнаходження в Західній Україні, в Молдові). Ув'язка центральноєвропейського і східноєвропейського регіонів значно посилюється за рахунок того, що численні тут середньопалеолітичні індустрії (йдеться, перш за все, про так звані мікокські комплекси) мають значну техніко-типологічну схожість. Таким чином, одним з основних питань палеолітознавства стало вивчення поетапного переходу від середнього до пізнього палеоліту як в Центральній, так і в Східній Європі, пошук локальних особливостей такого переходу, виявлення загального «механізму» генези індустрій.

Всі ці питання і стали темою міжнародного колоквиуму «Європейські палеолітичні індустрії з листоподібними вістрами», зорганізованого Інститутом археології Ягелонського університету при сприянні та за участю міжнародної європейської спілки до- і протоісториків, зокрема комісії з питань пізнього палеоліту (керівники: проф. Януш Козловський (ПР), проф. Марсель Отт (Бельгія), секретар — Рене Деброс (Франція)).

* *Колоквиум* проходив у вересні 1989 р. в Кракові — Карніовіце. Матеріали опубліковані: *Les industries à pointes foliacées du Paléolithique supérieur européen. Resumés des communications, Cracovie, 1989; Actes du colloque de Cracovie sur les pointes foliacées en Europe—Etudes et recherches archeologiques de l'Université de Liege, 1991.*

Колоквіум зібрав спеціалістів-палеолітознавців з 16-ти країн. В день відкриття було запропоновано серію доповідей з проблем стратиграфії, геології, палінології: М. Іврон (Ізраїль), А. Лавіль (Франція), А. Монте-Уайт (США), М. Павліковський (ПР), П. Езартс (Бельгія). На велику увагу заслуговує доповідь П. Езартса, присвячена хроностратиграфії четвертинних відкладень найбільш відомих пізньопалеолітичних пам'яток Середньої Європи. На жаль, всі його побудови та кореляції (звичайно ж не з вини дослідника) чітко лімітовані державним кордоном СРСР. Сподіваємось, що наступного разу в таблицях і графіках бельгійського колеги, знавця стратиграфічних особливостей палеоліту європейського континенту, належне місце посідатимуть палеолітичні пам'ятки України.

Доповіді М. К. Анисюткіна, Ю. Г. Колосова, Л. В. Кулаковської (СРСР), Н. Ролланда (Канада), Г.-Ю. Мюллер-Бека і Й. Хана (ФРН) репрезентували мустьєрську проблематику. Вчені із ФРН висвітлювали питання класифікації морфології листоподібних вістрів з середньо-палеолітичних стоянок Західної Німеччини, зокрема місцезнаходження Рьорсгайн. Досить своєрідна доповідь колеги із Канади Н. Ролланда «Чи існує східне мустьє?» (в розумінні Східної Європи) зрештою не відповідала на це запитання. Скоріше за все вона продемонструвала багаторічну замкнутість радянських колег у безпосередньому спілкуванні з зарубіжними вченими, в результаті чого інформація про мустьє Східної Європи була представлена давно застарілими даними на рівні Кіік-Коби та Шайтан-Коби.

Значний інтерес викликала доповідь М. К. Анисюткіна «Індустрії з листоподібними вістрями в середньому палеоліті південного заходу європейської частини СРСР». Характеризуючи листоподібні вістря в мустьє типовому і мустьє зубчастому цього регіону автор обмежився лише розподілом їх у часі і просторі, не приділивши належної уваги тій ролі, яку вони відігравали в типологічному обрисі згаданих індустрій. Особливо зацікавила характеристика стінківської культури, в інвентарі якої поєднались листоподібні вістря і різноманітні зубчасті, виімчасті та дзьобоподібні форми. Подібний асамбляж — явище досить незвичне для європейського середнього палеоліту.

Цілком очевидно, що доповіді Ю. Г. Колосова і Л. В. Кулаковської стосувались спільної, так званої мікоксської проблеми. Ю. Г. Колосов подав всеохоплюючу характеристику листоподібних вістрів в наборах ак-кайської, кіік-кобинської, кабазійської та старосільської культур Криму, взявши за основу класифікаційні розробки Я. Козловського (1961) та С. Сіракової (1979). Л. В. Кулаковська на відміну від Ю. Г. Колосова значно розширила географічні рамки свого виступу, присвятивши його проблемі листоподібних знарядь в мікоксських пам'ятках європейської частини СРСР. Авторка запропонувала комплекс ознак для розпізнавання листоподібних вістрів, критерії їх відчленування від листоподібних скребел, зубчастих тощо. На її думку листоподібні вістря — це знаряддя, яким притаманні такі ознаки: 1) листоподібна форма (лист лавра, плакучої верби, тополі і т. п.), 2) прямовісність і симетрія в плані та профілі, 3) одно- або двобічна обробка робочих країв, 4) наявність акомодацийних елементів в базальній частині знаряддя з метою закріплення в держалні (потоншення базальної частини, оформлення черешка, тощо), 5) граційність виробу в профілі. Досить чітко відрізняються від листоподібних наконечників листоподібні скребла. Звичайно в цю групу потрапляють вироби з потоншеною спинкою, часто асиметричні в плані і масивні в профілі. Виходячи з цього були охарактеризовані листоподібні форми семи місцезнаходжень: Королеве (П-а, шар) в Закарпатті, Рихта та Житомирська на Житомирщині, Хотилеве на Десні, Антонівка I, II в Донбасі, Суха Мечетка на Волзі, Старосілля та Кабазі в Криму. Доповідачка дійшла висновку, що ці форми не характерні для мікоксських (чи східно-мікоксських) пам'яток і не відіграють визначальної ролі в їх типологічних наборах. Авторка торкнулась також питання про подальшу долю носіїв мікоксських традицій європейської частини СРСР. На її думку вони не мали продовження в пізньому палеоліті цього регіону.

Значна група доповідей була присвячена проблемі походження і раннього етапу розвитку пізньопалеолітичних індустрій з листоподібними вістрями в Центральній та Південно-Східній Європі. Частина доповідачів повідомила результати нових пошуків та розкопок, методику типологічної обробки колекцій: виступи В. Добоші (УР) про місцезнаходження північно-східної Угорщини, С. Сіракової та С. Іваної про матеріали із місцезнаходження Мусилієве в Болгарії. Інші доповіді мали більш теоретичний характер. Так, К. Валох (ЧСФР), базуючись на матеріалах першої селетської стратифікованої стоянки під відкритим небом Ведровіце V (дослідження пам'ятки ведуться і сьогодні) та залучивши вже відомі дані інших стоянок, дає узагальнюючу характеристику моравського селетьєну.

М. Оліва (ЧСФР) зосередив увагу на досить складній темі: роль і місце листоподібних вістрів у ориньякських комплексах Моравії. І. Свобода (ЧСФР) запропонував оригінальну концепцію визначення майстерень і базових таборів в рамках індустрії «богунісьєн» (досить ранній прояв пізнього палеоліту в Південній Моравії). Л. Банес (ЧСФР) проінформував про пізньопалеолітичні місцезнаходження з листоподібними вістрями в Словаччині, а також про перспективи їх дослідження. Привернула увагу робота К. Шимон (УР), в якій вона приводить детальний аналіз стратиграфії і техніко-типологічного складу давно відомої і досить дискусійної печери Селета. К. Шимон дійшла висновку про відсутність культурно-генетичного зв'язку між технокомплексами нижнього і верхнього шарів печери. І. Борзіак (Кишинів) навів всебічну характеристику двобічних форм знарядь пізньопалеолітичних місцезнаходжень межиріччя Дністра і Пруту. Провідна думка автора полягає в тому, що форма двобічних листоподібних знарядь може слугувати за діагностичну в процесі розробки локальних і періодизаційних схем пізнього палеоліту досліджуваного регіону.

В контексті дискусії з проблеми листоподібних вістрів в пізньопалеолітичних пам'ятках Центральної Європи увагу привернули три доповіді радянських учасників колоквиуму, що стосувались костенківсько-стрілецької культури. М. В. Аникович (Ленінград) у своєму виступі «Костенківсько-стрілецька культура» подав загальний огляд пам'яток цієї пізньопалеолітичної культурно-історичної спільності, зупинився на питаннях їх періодизації та генези. Витоки найдавніших комплексів цієї культури (Костенки XII — шар 3) він вбачає в мустьєрських індустріях південного заходу СРСР (Тринка III, Чокурча, Старосілля, Заскальненські стоянки). Особливу зацікавленість викликало повідомлення про те, що вулканічна зола, яка є своєрідним маркіруючим горизонтом стратиграфічної колонки Костенок (дата приблизно 35 тис. років назад), має італійське походження і є наслідком гігантського виверження вулкану на Апенінському півострові. Додаткові дані з цього питання навів проф. Я. Козловський: окрім Костенок «італійська зола» майже того ж віку (32—31 тис. років тому назад) зафіксована на деяких палеолітичних місцезнаходженнях Югославії, Болгарії, в Анатолії.

Своєрідним продовженням виступу М. В. Аниковича стала доповідь Г. П. Григор'єва (Ленінград) «Сунгірь». Базуючись на власних спостереженнях, він запропонував нову інтерпретацію досить відомих матеріалів із Сунгіря. На відміну від поширеної точки зору про приналежність Сунгіря до заключної фази костенківсько-стрілецької культури Г. П. Григор'єв, зосереджуючи увагу на унікальному з його точки зору поєднанні в типологічному інвентарі так званих ориньякських елементів (характерні форми скребків, ретушовані пластини) і листоподібних двобічних знарядь, розглядає Сунгірь як обособлене культурне явище, яке поки що не має аналогів в пізньому палеоліті Центральної і Східної Європи.

О. Є. Матюхін запропонував доповідь про відкриту і досліджувану ним стоянку Бірюча Балка в Нижньому Подонні. Попередня техніко-типологічна характеристика індустрії, компонентом якої є листоподібні двобічні вістря з виїмкою в основі, дозволили йому розглядати цей комплекс як належний до костенківсько-стрілецької культури. Очевидно подальше вивчення Бірючої Балки доповнить наші уявлення про пізній палеоліт з двобічнообробленими знаряддями в Східній Європі і надасть нового імпульсу в розробці питань їх генези і подальшої еволюції.

В. М. Гладилін і Ю. Е. Демиденко представили доповідь «Походження пізньопалеолітичних індустрій з листоподібними вістрями в Карпато-Балканському регіоні». Автори присвятили її проблемі досить ранньої появи (початок вюрму) пізньопалеолітичних індустрій в Карпато-Балканському басейні порівняно з іншими європейськими палеолітичними ареалами — західноєвропейським і східноєвропейським, у яких процес виникнення пізньопалеолітичних комплексів припадає на більш пізній відрізок часу — середину вюрму. Було окреслено коло ранніх пізньопалеолітичних індустрій в цьому центральноєвропейському ареалі, проведена їх культурно-хронологічна періодизація. В результаті автори виділили пам'ятки 1-ої стадії пізнього палеоліту регіону, що є сьогодні найдавнішими серед пізньопалеолітичних. Особлива роль в цих розробках належить місцезнаходженню Королево в Закарпатті, на якому було виявлено і досліджено два ранніх верхньопалеолітичних горизонти (датовані добрерупським вюрмом) в конгломераті середньопалеолітичних індустрій. Спираючись на періодизацію найдавніших верхньопалеолітичних комплексів Карпато-Балканського басейну автори запропонували нову концепцію їх походження із леваллуа-мустьєрських індустрій з листоподібними вістрями типу Коккінополіс (Балкани, Греція) і розробили схему їх подальшої еволюції. Доповідь викликала жваву дискусію, в якій наголос припав на проблему відносного і абсолютного датування верхньопалеолітичних індустрій Королево. Слід, правда, відзначити, що датування верх-

ного поховального ґрунту в Королевому I і II, який перекриває суглинки з ранніми верхньопалеолітичними комплексами, брерупським інтерстадіалом, звичайно, небезспірне. Зараз підібрано вже чимало даних на користь датування вказаного палеоґрунту часом першого ґрунтоутворення інтерпленігліціалу віорму. Це, в свою чергу, змушує переглянути деякі положення гіпотези про розвиток ранніх верхньопалеолітичних індустрій Карпато-Балканського регіону, яка була запропонована в 1989 р. В. М. Гладилінім і Ю. Е. Демиденко.

Велика увага на колоквиумі була приділена солотрейському феномену Західної Європи (Б. Шмідер, М. Ленуар, Ф. Базіль, Д. Саккі, Л. Строс, С. Кашо, М. Лопез, Я. Зільхао, Ж. Жест, Ю. Пліссон, М. Лежон). Ольга Соффер (США), відомий археозоолог, свого роду пропагандист досягнень радянських палеолітознавців в США досить цікаво і змістовно доповіла про витоки керамічного мистецтва, узагальнивши поодинокі дані з цього питання і зібравши досить цікаву колекцію палеолітичної кераміки із Дольних Вестоніц, Павлова (ЧСФР), Майни (СРСР) тощо.

В рамках колоквиуму була організована виставка «Палеолітичні стоянки з листоподібними знаряддями на території Польщі» (Краківський археологічний музей), а також проведено дві екскурсії: в Польщі, де учасники мали змогу ознайомитись з такими пам'ятками: Рацібор Студений, Держислав, печери Окєнік, Мамутова, Нетопежова; та в Чехії (Моравії), де побували в Пшедмості, Странській Скалі III, Ведровіцах II і V, Міловіцах, Дольних Вестоніцах, відвідали павільйон «Антропос» у Брно.

Разом з тим слід зауважити, що проведений у Польщі колоквиум дозволив також вирішити і внести до порядку денного палеолітознавства ряд питань наукового і науково-організаційного плану. Йдеться про координацію спільних досліджень спеціалістів різних країн шляхом спільних експедицій, нових наукових форумів.

Одержано 14. 05. 91.

ПЕРШИЙ ВСЕСОЮЗНИЙ ПОЛЬОВИЙ СЕМІНАР «РАННЬОЗЕМЛЕРОБСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ-ГІГАНТИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНІ» (ТАЛЛЯНКИ, 1—7 СЕРПНЯ 1990 р.)

М. Ю. Відейко

Вперше фахівці з різних куточків Радянського Союзу зібралися разом, щоб обговорити проблему найбільших у Старому Світі землеробських поселень енеолітичної доби — трипільських «протоміст» — безпосередньо на місці розкопок цих унікальних пам'яток у Тальнівському районі Черкаської області. Семінар було організовано відділом первісної археології Інституту археології АН УРСР, при сприянні Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і науково-виробничого кооперативу «Археолог» (Київ).

Під час засідань та екскурсій на місця археологічних досліджень (рис. 1) було прочитано та обговорено понад 30 доповідей, авторами яких були вчені з Молдови, України, Росії, які представляли наукові установи, вищі учбові заклади, музеї. Розширені тези доповідей як виголошених, так і надісланих на адресу оргкомітету, були видані коштом Українського товариства охорони пам'яток історії та культури¹. Коло доповідей охоплювало сім основних тем: вивчення агропоселень-гігантів, методика досліджень та домобудування, хронологія та періодизація, ідеологія, Трипілья та сусідні культури, господарство, нові дослідження.

Загальні проблеми вивчення агропоселень-«протоміст» розглядалися в доповідях І. Т. Чернякова, В. Г. Збеневича, М. М. Шмаглія, М. Ю. Відейка, В. М. Массона, Е. В. Сайко. Крім

© М. Ю. ВІДЕЙКО, 1992